

УДК 336.7:338.43:336

Галецька Т. І.,*кандидат економічних наук, старший викладач кафедри економічної теорії, менеджменту і маркетингу Національного університету "Острозька академія"*

ОПТИМІЗАЦІЯ ТРАНСАКЦІЙНИХ ВИТРАТ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ЛІЗИНГООДЕРЖУВАЧІВ

Розглянуто особливості виникнення трансакційних витрат при реалізації агролізингової угоди. Запропоновано напрями зниження трансакційних витрат лізингоотримувачів у сільському господарстві.

Ключові слова: трансакційні витрати, лізингова угода, сільське господарство.

Рассмотрены особенности возникновения трансакционных издержек при реализации агролизингового соглашения. Предложены направления снижения трансакционных издержек лизингополучателей в сельском хозяйстве.

Ключевые слова: трансакционные издержки, лизинговая сделка, сельское хозяйство.

The features of transaction costs in implementing agro leasing agreement have been investigated. Different alternatives ways of reducing transaction costs for lessee in agriculture have been offered.

Key words: transaction costs, leasing transaction, agriculture.

Постановка проблеми. Із посиленням глобалізаційних процесів відбувається зростання рівня трансакційних витрат, які, за оцінками науковців, часто становлять половину вартості кінцевої продукції [1, с. 84–85]. Проведене дослідження серед сільськогосподарських лізингоотримувачів НАК "Укragролізинг" у Львівській області показало, що домінуюча частина респондентів відзначає існування досить високого рівня трансакційних витрат, пов'язаних із проведенням лізингової операції. Нагальною є проблема утворення надмірних трансакційних витрат при реалізації агролізингової угоди, які стримують розвиток лізингової діяльності в Україні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Трансакційні витрати розглядаються у наукових працях низки вітчизняних та зарубіжних вчених, серед яких Д. Ален, О. Вільямсон, О. Власенко, К. Ерроу, Р. Капелюшников, Р. Коуз, В. Кузьменко, С. Малахова, В. Милошник, Г. Олейник, Р. Ріхтер та ін. Проте питання трансакційних витрат при реалізації агролізингових угод у вітчизняній науковій літературі є новим та дискусійним.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є виявлення особливостей трансакційних витрат в при реалізації агролізингових угод і пошук шляхів їх зниження.

Виклад основного матеріалу. Розуміння сутності трансакційних витрат потребує, перш за все, з'ясування значення поняття "трансакція". Трансакція є добровільною ринковою операцією, спільною економічною дією незалежних господарюючих суб'єктів з обміну повними або частковими правами власності на ресурси і результати певної діяльності або іншими правами [2, с. 210]. Трансакційні витрати – це витрати у сфері обміну, пов'язані з актами купівлі-продажу, переданням прав власності [3, с. 673]. Вперше цей термін було застосовано лауреатом Нобелівської премії Р. Коузом у статті "Природа фірми", що вийшла у 1937 р. Трансакційні витрати складаються із витрат ресурсів і затрат часу на здійснення угоди, а також із витрат, що виникають при підписанні неповного чи неефективного контракту. Іноді трансакційні витрати бувають настільки великі, що вони перешкоджають підписанню контракту, тому їх зовсім не враховують [4].

Трактування сутності трансакційних витрат здійснюється представниками різних шкіл трансакційних витрат по-різному (табл. 1) [4].

Деякі дослідники для зручності виділяють трансакційні витрати мікро- та макросередовища [5]. Стосовно реалізації агролізингових угод НАК "Укragролізинг" у Львівській області, то дослідження виявило, що респонденти оцінюють трансакційні витрати мікросередовища (витрати на аналіз лізингового ринку та вибір лізингодавця; витрати на підготовку, укладання та оформлення договору лізингу; витрати через невиконання партнерами умов угоди) на рівні 5–15% вартості предмету лізингу. Оцінити ж трансакційні витрати макросередовища (витрати через зміну економічних умов господарювання, недосконалість та суперечливість чинного законодавства, відсутність спеціалістів високої кваліфікації тощо) значно важче. На думку опитаних, вони можуть становити до 20–40% від вартості предмета лізингу.

Проведене дослідження показало також, що сільськогосподарські лізингоотримувачі недостатньо орієнтовані у вітчизняному законодавстві щодо лізингу, теорії та практиці його застосування. Як наслідок, у процесі укладання лізингового договору вони не можуть повною мірою відстояти свої інтереси та несуть додаткові трансакційні витрати.

Таблиця 1
Економічна сутність поняття “трансакційні витрати”

Автор	Визначення
Дж. Коммонс	Трансакційні витрати – це витрати на відчуження та присвоєння прав власності і свобод, створених суспільством.
О. Вільямсон	Трансакційні витрати – це вартість проектування, обговорення та страхування гарантій умов угоди; витрати, пов'язані з поганою адаптацією до непередбачуваних подій і мають місце з порушенням відповідності механізму угод обставинам їх реалізації; організаційні та експлуатаційні витрати, пов'язані з використанням певних структур управління з метою усунення конфліктних ситуацій; витрати, пов'язані зі страхуванням точного виконання контрактних зобов'язань.
Е. Фуруботн Р. Ріхтер	Трансакційні витрати – це сукупність усіх витрат, які пов'язані зі створенням або зміною інституту й організацій.
Б. Райзберг	Трансакційні витрати – це операційні витрати понад основних витрат на виробництво та обіг, які можна трактувати як опосередковані витрати.
Г. Б. Клейнер	Трансакційні витрати – це витрати на адаптацію фірми до мінливих ринкових умов.
Т. Фішер	Трансакційні витрати – це специфічні витрати з налагодження і здійснення передачі товарів, послуг, майнових прав, що здійснюється між фізичними та юридичними особами.
Дж. Джоунс С. Хілл	Трансакційні витрати – це витрати на переговори, моніторинг і виконання угод, які дозволяють сторонам дійти згоди.
Т. Еггертссон	Трансакційні витрати – це витрати, що виникають, коли індивіди обмінюються правами власності на економічні активи і забезпечують свої права на власність
В. В. Радаєв	Трансакційні витрати – це витрати, пов'язані з входом на ринок та виходом з ринку, доступом до ресурсів, передачею, специфікацією та захистом прав власності, укладанням та обговоренням ділових угод.
Р. І. Капеллошников	Трансакційні витрати – це витрати прийняття рішень, розробки планів і організації майбутньої діяльності, ведення переговорів щодо їх змісту і умов, коли в ділові відносини вступають двоє і більше учасників; витрати на зміну планів, перегляд умов угоди й врегулювання спірних питань, якщо це диктується обставинами, що змінилися; забезпечення того, щоб учасники дотримувалися досягнутих домовленостей.
А. Олейник	Трансакційні витрати – це усі витрати, що пов'язані з обміном та захистом правоможностей.
В. В. Валентинов	Трансакційні витрати – це форма вияву етичних та інтелектуальних обмежень економічних суб'єктів, що спричиняє неповну реалізацію можливостей економічного розвитку.

Сьогодні сільськогосподарські підприємства не надають належної уваги виділенню та класифікації трансакційних витрат, їх обліку. Прийняття ними управлінських рішень щодо проведення лізингової операції відбувається в умовах неповної та неоднорідної інформації про послугу, товар чи потенційного контрагента, що свідчить про недосконалість ринкового середовища. Тому сільгоспідприємствам доводиться нести витрати на збір та оцінку інформації про стан та тенденції ринків техніки та обладнання, фінансових послуг, розробку бізнес-плану, пошук партнера та оцінку його репутації тощо. Нерідко інформація з різних джерел може носити суперечливий характер, бути недостовірною. Зменшити цей вид трансакційних витрат сільськогосподарське підприємство зможе через аналіз реклами, ділової репутації, а також за допомогою бірж.

Наступним етапом є проведення переговорів та укладання лізингової угоди. На жаль, внаслідок низького рівня ділової культури, необізнаності в колізіях законодавства та недостатності кваліфікованих спеціалістів сільськогосподарським підприємствам доводиться погоджуватися на пропонувані фінансовими посередниками умови. Лізингоодержувачі несуть витрати на переговори та листування з потенційними партнерами, визначення розміру лізингових платежів та графіку їх сплати, юридичне оформлення договору, сертифікацію продукції, оплату послуг консультативних та контролюючих органів тощо. Для економії на цьому виді трансакційних витрат варто ознайомитися із формою типового договору та вивчити його істотні умови, проконсультуватися зі спеціалістами в цій сфері. Саме на цьому етапі можливо запобігти додатковим трансакційним витратам, що можуть виникнути в процесі реалізації лізингової угоди.

Трансакційні витрати виникають також у процесі реалізації лізингової угоди. Зокрема, це витрати на моніторинг за дотриманням сторонами умов угоди та взятих на себе зобов'язань. У разі виникнення спірних ситуацій – це витрати часу та ресурсів, пов'язані з судовим процесом, арбітражем для відновлення порушених прав.

За всіма ознаками простежується недобросовісна поведінка лізингових компаній і виробників машин та обладнання щодо сільськогосподарських підприємств-лізингоодержувачів. Тому необхідне вдосконалення економічних відносин партнерів по агролізингу, зокрема усунення монополізму лізингових компаній і підприємств-виробників сільськогосподарської техніки. Активну роль у цьому процесі повинна відігравати держава.

Однією з першочергових проблем є подолання диспаритету цін на сільськогосподарську продукцію і продукцію промислових підприємств, що споживається у сільському господарстві. Внаслідок неефективного реформування сільського господарства було підірвано економічні засади виробництва не тільки в сільському господарстві, але й в АПК в цілому. Завданням держави є забезпечення еквівалентності міжгалузевого обміну, а також створення рівних економічних умов усім суб'єктам господарювання незалежно від форм власності. У держави є всі інструменти (зокрема засоби антимонопольного регулювання) для контролю за ціновою політикою.

Потребує активного державного контролю також діяльність лізингових компаній щодо встановлення цін на основні засоби, що передаються в лізинг. Зокрема, неодноразово висловлювалися нарікання на адресу НАК "Укראгролізинг" щодо завищення цін на надану через фінансовий лізинг техніку у порівнянні з ринковими цінами.

Існує також значна невідповідність між отриманими заявками сільськогосподарських підприємств та централізовано встановленим асортиментом техніки, що надається у лізинг через НАК "Укראгролізинг". Розповсюдженими є випадки відмови сільськогосподарських виробників від низькоякісної дорогої техніки, що не відповідає їхнім потребам.

Вважаємо, що зменшенню монополізму НАК "Укראгролізинг" у сфері агролізингу сприяло б залучення комерційних лізингових компаній. З метою забезпечення ефективного використання бюджетних коштів та їх своєчасного повернення, відбір даних лізингодавців повинен відбуватися на конкурсних засадах. Необхідно враховувати: фінансове становище лізингової компанії (величину статутного фонду, кредиторської та дебіторської заборгованості, чистого прибутку) та її ділову репутацію; досвід роботи у сфері агролізингу; обґрунтування ціни об'єкта лізингу, розміру лізингової комісії, методики нарахування лізингових платежів; наявність гарантійного обслуговування тощо.

Як зазначалося, рівень задоволення населення у якісних продуктах рослинного та тваринного походження є значно нижчим за науково обґрунтовані норми. Водночас сільськогосподарські товаровиробники не завжди можуть реалізувати вирощену продукцію. Часто в результаті обмеженості ринків збуту, а також монополізму агротрейдерів сільськогосподарські підприємства змушені продавати продукцію за собівартістю, а то й нижче її рівня, що погіршує і без того їхнє складне становище. Така ситуація сигналізує про недосконалість фінансового механізму, механізму формування цін та розподілу доходів. Тому актуальним питанням стає розробка та запровадження комплексної програми щодо встановлення гарантованих цін на сільськогосподарську продукцію та закупівлі її державою. Позитивним, на нашу думку, стало б створення за активної участі держави мережі закупівельних пунктів сільськогосподарської продукції, а також впровадження положення щодо можливості сплати лізингових платежів НАК "Укראгролізинг" в натуральній формі.

Низькою залишається купівельна спроможність сільськогосподарських підприємств, які не спроможні самотужки придбати дорогу техніку. У даному випадку, на наш погляд, доцільним було б запровадження комплексної державної програми зі здешевлення продукції сільськогосподарських машинобудівників за рахунок використання вітчизняної сировини та матеріалів (енергії, металу, запчастин тощо). Це дозволить не лише знизити вартість вітчизняної сільськогосподарської техніки, але й забезпечити роботою підприємства низки галузей національної економіки.

Іншим виходом з цієї ситуації може бути застосування різноманітних моделей кооперації та інтеграції. Розвиток дрібних фермерських господарств та сільськогосподарських підприємств стримує великою мірою недостатній рівень технічного забезпечення. Доцільною є кооперація з метою спільного придбання та використання техніки, що дозволить окупити значні обсяги витрат на її придбання та експлуатацію або створення машино-тракторних станцій за участю як сільськогосподарських підприємств, так і лізингових компаній, зокрема НАК "Укראгролізинг".

Кроком уперед у покращенні організації виробництва стала б розробка та впровадження інтегрованих аграрно-промислових підприємств. Вони можуть створюватися у формі консорціумів, корпорацій, спільних підприємств та поєднувати виробництво, переробку і реалізацію виготовленої продукції.

У напрямі налагодження удосконалення взаємин партнерів по лізинговій діяльності потрібно вирішити проблему щодо зарахування ПДВ за лізинговими угодами із відшкодуванням його з державного бюджету. Затримки виплат за такими відшкодуваннями знижують ефективність лізингових операцій.

Враховуючи недосконалість чинної законодавчої бази лізингового бізнесу, необхідно забезпечити чіткість понятійного апарату лізингової діяльності, упорядкування процесу внесення змін і поправок у законодавче її регулювання, створення механізму визначення прав сторін лізингової угоди. Потрібне не тільки законодавче регулювання прав інвесторів, а й їхніх обов'язків.

Розвитку агролізингу в Україні сприяло б покращення інформаційного забезпечення лізингової діяльності. Окрім удосконалення статистичної звітності, доцільним є формування єдиного банку даних інформації

щодо лізингових операцій. У цьому випадку корисним міг би бути досвід Російської Федерації, яка створила на основі Московської лізингової компанії міжрегіональний центр, у якому накопичується інформація про існуючий попит на сільськогосподарську техніку, її пропозицію та можливих постачальників і виробників основних засобів.

У добу домінування інформаційних технологій для прийняття оптимальних управлінських рішень щодо впровадження лізингових проектів керівникам сільськогосподарських підприємств вкрай необхідно бути проінформованими про зміни на вітчизняному ринку лізингових послуг. Тому зібрана в банку інформація повинна носити чіткий, однозначний характер, бути достовірною.

Важливим аспектом подолання інформаційної недосконалої може стати забезпечення гласності (доступності) інформації про стан лізингового бізнесу в Україні для широкого загалу. Не останню роль у цьому могла б відіграти організація видання фахових періодичних та довідкових видань, присвячених лізингу. Саме тут доречно розмішувати: маркетингові дослідження вітчизняного та зарубіжного ринків лізингових послуг; маркетингові дослідження суміжних ринків (банківських та страхових послуг, автомобілів, техніки та обладнання тощо); рейтинги вітчизняних лізингових компаній та інших фінансових установ; перелік ненадійних партнерів (як лізингодавців, так і лізингоотримувачів) тощо.

Вважаємо, що це сприяло б формуванню культури ведення лізингового бізнесу в Україні.

Проведене нами соціологічне дослідження виявило досить низький рівень обізнаності щодо лізингу, його сутності, переваг та недоліків серед менеджерів, спеціалістів та керівників сільськогосподарських підприємств. Необхідна активізація роз'яснювальної роботи, підготовки та перепідготовки управлінських кадрів, надання консультацій та юридичної допомоги. На нашу думку, у проведенні семінарів, конференцій різноманітних презентацій, виставок та стажувань повинні бути задіяні не лише лізингові компанії та сільськогосподарські підприємства, але й банківські установи, управління агропромислового розвитку, асоціації лізингодавців, інші установи та організації.

Важливою передумовою для стабільного розвитку лізингу в Україні є формування широкої мережі його інфраструктури (сукупності інституцій, що забезпечують функціонування та розвиток лізингу). Інституція, згідно із засадами інституціональної економічної теорії, є комплексом правил, цінностей, норм, настанов, регуляторів, системою заходів взаємоузгодження та упорядкування діяльності людей. Лізинг, вважаємо, варто розглядати як суспільний інститут, тому що держава формує правила лізингової діяльності та мотиваційну поведінку її учасників.

Інфраструктура лізингового ринку забезпечує його функціонування. Вона є складовою економічної інфраструктури країни. Ця сфера лізингового ринку залишається ще недостатньо дослідженою. Вона є багатоплавною і складною. Поки що чітко не визначено концептуальні підходи щодо її змісту та структури, внутрішніх та зовнішніх взаємозв'язків, стратегії та тактики розвитку.

Залежно від функцій розрізняють виробничу, інституційну, інформаційну та кадрову інфраструктуру. Виробнича інфраструктура є найбільшою за масштабами та обсягом функцій. Інституційна інфраструктура представлена інституціями, які здійснюють регулювання лізингових процесів: комерційні банки; лізингові компанії; державні регуляторні органи; страхові компанії тощо. У сучасних умовах важливе місце належить інформаційній інфраструктурі, що включає інформаційні й телекомунікативні технології. Вони стають суттєвим чинником зростання ефективності та конкурентоспроможності суб'єктів лізингової діяльності, страхових організацій, розробки програмного забезпечення. Роль інформаційних технологій в організації регулювання лізингових послуг дедалі зростає, так само як і кадрової інфраструктури. Проведення лізингових операцій потребує відповідного кадрового забезпечення, у т. ч. організації навчальних центрів з підготовки кадрів.

Удосконалення інформаційної інфраструктури лізингу потребує створення банку даних про суб'єктів та об'єктів лізингових угод; запровадження консультаційних експертних систем щодо обміну необхідною інформацією; видавництва спеціальних періодичних видань з проблем лізингового бізнесу. А також державного регулювання на законодавчому рівні порядку його інформаційного забезпечення, яке на сьогодні практично не здійснюється.

Забезпечення умов доступу до інформації сприятиме:

- усуненню інформаційної асиметрії лізингового ринку;
- зниженню рівня витрат на організацію лізингової діяльності, формуванню культури її ведення.

Проте високий рівень інформаційної відкритості лізингової компанії може завдати їй шкоди внаслідок витоку даних, що мають інтерес для конкурентів. Тому на законодавчому рівні потрібно визначити перелік обов'язкової відкритої інформації про діяльність лізингової компанії. Більшість дослідників погоджуються з думкою, що нею можуть бути:

- відомості про власників лізингової компанії;
- склад її ради директорів (правління);

- напрями діяльності, структура доходів і лізингового портфеля;
- методики оцінки ризикованості інвестиційного проекту;
- права та обов'язки лізингодавця та лізингоодержувача;
- умови обслуговування об'єкта лізингової угоди тощо.

Вимоги щодо відкритості діяльності повинні стосуватися й компаній з іноземним капіталом. Сьогодні іноземний капітал допущений на цей сегмент ринку фінансових послуг у формі дочірніх компаній, відомості про діяльність яких досить обмежені.

Інфраструктура лізингового ринку формується під впливом багатьох чинників макро- та мікросередовища. На її створення суттєвий вплив мали б справляти спеціалізовані цільові програми уряду, спрямовані на розвиток соціально орієнтованої ринкової економіки, у т. ч. на основі поширення наукоємких технологій в інноваційній діяльності.

Такі спеціалізовані цільові програми державного регулювання лізингової діяльності повинні містити: законодавче забезпечення; визначені цілі, строки їх реалізації; обсяг фінансових ресурсів у розрізі джерел фінансування за рахунок державного, обласних та місцевих бюджетів; розподіл ресурсів за роками; розрахунок прогнозованого економічного і соціального ефекту; конкретних виконавців програми; їхніх прав та обов'язків, відповідальності.

Висновки. Проведене дослідження показало, що реалізація агролізингових угод пов'язана із існуванням досить високого рівня трансакційних витрат, які стримують розвиток лізингової діяльності в Україні. Зниженню даних витрат сприяло б підвищення обізнаності сільськогосподарських лізингоотримувачів у вітчизняному законодавстві та поінформованості їх про стан вітчизняного та світового лізингового ринку; підвищення рівня ділової культури; усунення недобросовісної поведінки лізингових компаній, виробників машин і обладнання та агротрейдерів щодо сільськогосподарських підприємств-лізингоодержувачів через розробку спеціальних державних програм та заходів; розвиток кооперації та інтеграції сільськогосподарських та промислових підприємств; удосконалення інфраструктури лізингового ринку.

Література:

1. Прокопенко А. Л. Методологічні підходи до визначення трансакційних витрат у лізинговій діяльності / А. Л. Прокопенко // Економіка АПК. – 2008. – № 1. – С. 84–89.
2. Укіс Ю. О. Трансакційні витрати в інформаційній економіці / Ю. О. Укіс, Н. Н. Губанова // Вісник економіки транспорту і промисловості. – 2009. – № 26. – С. 210–212.
3. Економічна енциклопедія : у 3 т. / редкол. : С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – Т. 3. – К. : Академія, 2001. – 848 с.
4. Бонарев В. В. Трансакційні витрати як економічна категорія [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/en_oif/2011_8_2/8.pdf.
5. Власенко О. П. Управління трансакційними витратами в агробізнесі: стан та перспективи / О. П. Власенко // Наука й економіка. – 2008. – № 3 (11). – С. 280–286.